

Міністерство освіти і науки України

**Ніжинський
державний університет
імені Миколи Гоголя**

Наукові записки

**ФІЛОЛОГІЧНІ
НАУКИ**

Ніжин — 2007

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Серія "Філологічні науки"

Відповідальний редактор – д.філол.н., проф. **Самойленко Г.В.**

Члени редколегії:

Арват Н.М. – д. філол. н., проф. НДУ ім.М.Гоголя;

Астаф'єв О.Г. – д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бойко Н.І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М.Гоголя;

Ковальчук О.Г. – д. філол. н., проф. НДУ ім.М.Гоголя;

Левицький А.Е. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М.Гоголя;

Михед П.В. – д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН України та проф. Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя.

Плющ М.Я. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М.Гоголя та Київського педагогічного університету ім.М.Драгоманова;

Потапенко С.І. – к. філол. н., доц. НДУ ім. М.Гоголя;

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України, 2000. – №3. – С. 12).

Рекомендовано до друку Вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Протокол №2 від 27.09.2007 р.

Адреса видавництва університету:

вул. Кропив'янського, 2, к. 217,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.

Тел.: (046-31) 2-22-37

E-mail: vidavn_ndu@mail.ru

Верстка і макетування: – **Приходько Н.О.**

Коректор – **Конівненко А.М.**

Перекладач – **Коваленко Н.В.**

Літературний редактор – **Мачача Ю.М., Остапенко Л.М.**

Підписано до друку 08.01.2008 р.

Гарнітура Computer Modern

Тираж 100 пр.

Формат 60x84/8

Офсетний друк

Замовлення № **26**

Папір офсетний

Ум.друк.арк. 17,01

Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Кропив'янського, 2

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №1804 від 25.05.04

© Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2007 р.

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя**

Науковий журнал ○ Рік відновлення видання – 1996

Філологічні науки

ЗМІСТ

<i>Арват Н.Н.</i> Русская эпиграмма (лингво-стилистический очерк).....	5
<i>Самойленко Г.В.</i> Н.Гоголь и "нежинские однокорытники" в Санкт-Петербурге.....	11
<i>Бондаренко А.І.</i> Словесно-художні засоби створення "картини душі" у віршових текстах Василя Стуса.....	17
<i>Хархун В.П.</i> Концепт "позитивний герой" у драмі Олександра Корнійчука "Платон Кречет"	21
<i>Остапенко Л.М.</i> Актуальні проблеми вивчення Біблії у школі та вузі (методична розвідка).....	25
<i>Якубовська Н.О.</i> Форми і способи переосмислення традиційного матеріалу та своєрідності літературної інтерпретації "Одіссеї".....	31
<i>Жаркевич Н.М.</i> Проблема современного прочтения русской классики.....	35
<i>Михед Т.В.</i> Пуританський "щоденник совісті" та його романтичні модифікації.....	40
<i>Водницкая Н.В.</i> Лингвокультурологический аспект концепта жизнь (по материалам "Сборника поговорок русского народа" В.И.Даля)	47
<i>Висоцький А.В.</i> Модальні прислівники у зв'язках з обставинними й означальними прислівниками	50
<i>Жук Т.В.</i> Функції лексичного повтору в казковому тексті.....	53
<i>Дацько О.О.</i> Проблема розмежування соціальних діалектів в українському мовознавстві.....	57
<i>Куликовська Н.І.</i> Парадигматична системність фразеологічних одиниць з гендерним маркером.....	62
<i>Волощук І.І.</i> Роль антропокомпонентів комунікативної ситуації у реалізації іронії	66
<i>Терещенко В.Я.</i> Лексико-семантичне поле як головний концепт формування мовної особистості.....	68
<i>Сборик С.П.</i> Концептуальні кореляти метафор як показники особливостей когнітивного стилю М. Дребл.....	70
<i>Петрусь О.В.</i> Гра з жанром як наративний засіб у дослідженні "Лондон. Біографія" Пітера Акройда....	75
<i>Талавіра Н.М.</i> Безартиклеві прийменникові словосполучення на позначення станів людини: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі англомовного журнального дискурсу).....	78
<i>Трибуханчик А.М.</i> Роль структурного фактора у формуванні англійської фразеології.....	83
<i>Поталенко С.І.</i> Тактико-стратегічна організація текстів сучасного англомовного медіа-дискурсу.....	86
<i>Glaz A.</i> Let me hear you talk and i'll tell you where you are.....	90
<i>Ролік А.В.</i> Мовні особливості німецьких перекладів творів М.В.Гоголя.....	98
<i>Блажко М.І.</i> Дієприкметники на позначення звучання в сучасній німецькій мові: семантико-когнітивний аспект.....	102
<i>Бережняк В.М., Пащенко В.М.</i> Етимологічне дослідження назв днів тижня, місяців та пір року німецької мови.....	106
<i>Бондарь Н.А.</i> Грецизмы в словообразовательной системе русского языка.....	110

УДК 82-343.09(4)"19"

ФОРМИ І СПОСОБИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ ТА СВОЄРІДНОСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ "ОДІССЕЇ"

Якубовська Н.О.

У статті проводиться аналіз форм і способів переосмислення традиційного матеріалу та розглядаються особливості їх реалізації у переосмисленні гомерівської "Одіссеї".

Питання про використання античного спадку має давню традицію, воно було програмним ще у представників "Плеяди". Античні зразки становили основу для французької класичної літератури. Проте за теорією наслідувань Дю Беле, запозичення античних сюжетів і образів не повинно бути простим текстовим плагіатом – імітація складає лише елемент поетичного творення, іншими складниками якого є натхнення і творчий ентузіазм [12, с. 122]. Г.К.Юнг також підмітив здатність міфології до руху: "Це дещо застигле і мобільне, субстанціональне і все ж не статичне, здатне до трансформації" [9, с. 13].

Говорячи про особливість використання традиційних сюжетів і образів, Олександр Веселовський відзначав, що попит на давнину виникає від появи нових відчуттів і сподівань, для вираження яких важко знайти відповідну форму. Звичні форми вже не відповідають цим вимогам, оскільки вони досить тісно зрослися з певним змістом, невіддільні від нього і важко пристосовуються до нього. Тоді людина звертається до тих образів і мотивів, у які дуже давно були вкладені її думки і почуття, що зараз усталились і не заважають їй накласти на ці старі форми свій новий відбиток [1, с. 303]. Таким чином, Олександр Веселовський підводить нас до проблеми авторського використання міфологічного матеріалу і методів, які дозволили б осмислити сучасне через минуле.

У зарубіжному літературознавстві немає єдиного підходу до визначення методів осучаснення традиційного матеріалу. Так Т.Ціолковський пропонує бінарний поділ творів, написаних на міфологічному матеріалі: 1) твори, у яких міф переказується з сучасної точки зору та 2) твори, які базуються на матриці традиційного міфу. Проте такий розподіл використання міфології є узагальненим і не відображає усю складність процесів переосмислення традиційних сюжетів. Інший дослідник Е.Херд ділить сучасну літературу, що містить міфологічні мотиви, на п'ять груп: 1) романи, які базуються на переказі відомих міфів; 2) твори, в яких автори використовують міф як засіб літературної алюзії з метою привернути увагу читачів і надати вагомості темі або ситуації, використовуючи міфологічні паралелі; 3) свідоме використання міфу як структурного елемента; 4) міфологічна структура в

основі роману свідомо не розвивається автором і 5) ситуація, при якій сам автором створює новий міф [11, с. 70].

Перші типи творів обох учених дублюються, адже будь-яке нове використання традиційного матеріалу передбачає його зміну: "Смисл "обробки", як правило, полягає в тому, щоб наблизити до сучасності абстрактно-міфологічні або історично віддалені події, наповнити їх актуальними ідеями і проблемами, зробити семантично зрозумілішими сучасному читачеві (глядачеві)" [6, с. 65]. Перший тип Е.Херда через неточність визначення може мати і вужче значення – адаптацію традиційного матеріалу. Межі між другим і третім видом переосмислення вченого також досить розмиті. Другий тип можна віднести до поняття міфемі та її функціонування у літературі, а інший вид відповідає прийому осучаснення. Цей тип А.Нямцу називає "сюжет у сюжеті": "Здійснюване при цьому дописування сюжетних схем у поєднанні зі складною організованою системою часових координат (міфологічний і умовно-історичний час, сучасність) дозволяють оцінити повсякденне з точки зору вічності, на матеріалі конкретних національних тенденцій і процесів дослідити загальнозначущі тенденції" [6, с. 103]. Другий тип Т.Ціолковського та четвертий Е.Херда за своєю суттю виражають одне і те ж поняття – використання у літературних творах міфологем. Останній вид літературних творів Е.Херда можна віднести до явища міфологізування як прийому, що акцентує увагу на певних ситуаціях, образах та колізіях за допомогою прямих та контрастних паралелей із міфології.

Ще одну класифікацію творів за способом використання у них міфологічного матеріалу дає Д.Уайт: 1) повний переказ класичного міфу; 2) суміжне розташування міфологічних епізодів й епізодів, які стосуються сучасного світу; 3) роман, події якого співвідносяться з сучасністю, побудований за міфологічною матрицею, що виконує структуруючу функцію; 4) твір, у якому міфологічний мотив слугує прототипом якоїсь частини оповіді (одиночної події, образу або певної групи людей), але не виконує структуруючої функції [13, с. 52–54]. Класифікація Д.Уайта не вносить нічого нового щодо визначення вищезазначених типів функціонування міфологічного матеріалу у літературних творах. Проте увагу

привертає останній тип, який не є досить зрозумілим і якому сам автор не дає роз'яснення і не наводить прикладів для його ілюстрації.

Тож розгляд зарубіжними вченими класифікацій типів функціонування міфологічного матеріалу у сучасній літературі виказує тенденцію як до схематичності і узагальнення (Т.Цюлковський), так і надмірного теоретизування і несформованості наукового апарату, що утруднює використання цих теорій для характеристики процесів осучаснення традиційного міфологічного матеріалу.

У вітчизняному порівняльному літературознавстві існує також різне бачення функціонування традиційних структур і термінологічний різнобій. Так, О.Новобранець, керуючись принципом, що "в основі обробки будь-якого літературного явища лежить, з одного боку, його суб'єктивне сприйняття митцем, а з іншого – сучасна йому історико-культурна ситуація", [4, с. 5] класифікує драматургію обробок (які можна використати і для інших жанрів) на такі типи сюжетотворення: 1) **сюжет-переробку**, в якому зберігаються майже недоторканими фабульні лінії та колізії, образна система, сюжетні ходи, навіть цілі епізоди, але переінакшуються рушійні мотиви сюжету і змінюється психологічна мотивація вчинків; 2) **контамінований сюжет**: поєднання неоднорідних (двох або більше) сюжетних ліній, мотивів, що належать різним літературним творам. Як зазначає дослідниця, різновидом контамінованого сюжету може бути поєднання певного сюжетного ходу, тенденцій, запозичених з класичного твору, й колізій оригінального твору. Останнім видом переосмислення О.Новобранець називає 3) **постсюжет**: кінець відомого літературного твору береться за початок для нового: розв'язка вже завершеного сюжету стає відправною точкою. Об'єднуючою ланкою між двома творами стають мотиви, закладені у творі-основі [4, с. 41]. Тож, як бачимо, намагання дослідників створити нову методологічну схему для визначення залежності переосмисленого твору стосовно протосюжету не можна назвати успішним, адже нова класифікація сюжетів є повторенням раніше створеного під новим термінологічним обличчям.

Ґрунтовне і всебічне висвітлення цієї проблеми в українському літературознавстві подає А.Нямцу [5; 6]. Дослідник вирізняє дев'ять форм-способів переосмислення традиційного сюжетно-образного матеріалу: 1) **заголовок** як один із способів позначення або характеристики формально-змістових рівнів переосмислення, що генерує додаткові стосовно тексту смисли; 2) **прийом порівняння** – накладання семантики традиційних образів на імена історичних, наукових та культурних діячів різних часів і народів. Цей прийом є розповсюдженою формою національно-історичної та особистої конкретизації; 3) **продовження**. Такі варіанти традиційних структур відповідають логіці еволюції персонажів у новій художній дійсності, зберігають основні риси традиційних ситуацій і мотивувань, які гарантують упізнавання твору; 4) **дописування** дає можливість "вільнодумувати", домислюючи, переосмислюючи події давнього минулого. Дописування дозволяє використання традиційної канви для відображення сучасних автору проблем,

передачі його особистих почуттів, думок, переконань; 5) **обробка** передбачає сукупність різних рівнів переосмислення: жанрового, композиційного, ідейно-семантичного, стильового і т. п.; 6) **переказ, адаптація** мають на меті ознайомити широкі маси з класичними зразками; 7) **апокриф** – специфічна форма переосмислення традиційного матеріалу, в якій загальновідомі колізії і смислові домінанти зазнають якісного переосмислення, ніби "вивертаються"; 8) **прийом сюжет в сюжеті** (був описаний вище); 9) **оповідна переакцентуація** – прийом, при якому створюється морально-психологічна модель ціннісного і поведінкового світів традиційних персонажів, що суттєво розходиться з протосюжетною, оскільки основні характеристики зазнають значних змін і підпорядковуються іншому принципу оповіді.

Таким чином, класифікація форм і способів переосмислення традиційно-образного матеріалу, запропонована А.Нямцу, дає вичерпну характеристику складного літературного процесу. Вона може вважатися базовою для виявлення особливостей функціонування гомерівської "Одіссеї" у європейській літературі.

Однією з основних причин, що уможлиблює перетлумачення образів гомерівських поем, як вказує І.Шталь, є виділення в них "вселюдської" сюжетної схеми, котра відображає величезний культурно-історичний матеріал, використаний Гомером, та вміння аеда торкатися тих проявів життя, які складають саме життя [8, с. 16]. Як і будь-який класичний твір, "Одіссея" має своєрідну формально-змістову "інтерпретаційну сферу" [3, с. 29], що проявляється у типологізації та варіюванні мотивів, характерів, сюжетно-фабульних ходів стосовно класичного першоджерела.

Огляд історико-літературних досліджень "гомерівського питання" виявляє його вплив на своєрідність трансформації "Одіссеї". Зокрема, казково-фольклорна теорія (А.Боннар, І.Созонович, І.Троцький) та географічна (Ж.Пійо, Т.Северін, Р.Філіпп) про походження поеми дають ширше уявлення про способи переосмислення традиційного сюжету. Своєрідними відображеннями географічних теорій походження "Одіссеї" в літературі можна назвати пригодницькі продовження "Одіссеї" за принципом "нанизування" колізій та ситуацій, де єдиним головним героєм залишається Одісей. Провідною темою таких творів стає тема подорожі, дуже часто спричиняючи перехід протоджерела на символічний рівень функціонування – позначення будь-якої подорожі, що супроводжується долаттям численних перешкод. Відбувається "апокрифізація" матеріалу, при якій на перший план висувається емблематична функція образу [5; 6]. В художній літературі такий тип одисей можна поділити на морські (Дж.Лондон "Північна одиссея", Р.Сабатіні "Одіссея капітана Блада"), космічні (А.Кларк "Космічна одиссея 2001 року") та духовні (Дж.Джойс "Улісс"). Прихильники юнгіанської теорії підсвідомого вбачають у подорожі Одіссея пошук себе і "протистояння розумного й благородного начала людини (самого Одіссея) і тваринного начала, уособленого його супутниками" [2, с. 44]. Деякою мірою вони наближаються до думки дидактиків, які

знаходили в гомерівських епізодах повчальні елементи, говорячи, що подорожі ітакійця стають символами боротьби героя з власними інстинктами. Одисей стає своєрідним "архетипом мандрівника", а завдяки доланню божественного Фатуму – людиною нового часу. Зазначені факти пояснюють поступовий перехід від "морської одиссеї" до "космічної одиссеї", від пригодницького роману до наукової фантастики.

Казково-фольклорний сюжет про повернення чоловіка на весілля дружини визначає систему головних персонажів і тему – стосунки чоловіка та дружини. Тож, частина літературних ремінісценцій "Одиссеї" побудована за тим же принципом. Своєю чергою питання авторства Гомера знаходить відображення в численних літературних інтерпретаціях. Неоднозначність суджень щодо його значення в створенні поем ще раз піднімає питання ролі оригінального поета та того, хто обробляє традиційний сюжет.

Однією з найочевидніших причин активності матеріалу "Одиссеї" є її структурно-сюжетна побудова. Основна сюжетна лінія – повернення додому царя Ітаки – містить, як зазначає С.Радциг, побічні мотиви – розповідь про подорож Телемаха та спогади Одиссея про блукання після падіння Трої [7, с. 20]. Саме вони стають відправними пунктами для подальшого дописування та продовження гомерівської поеми, тоді як цілісна сюжетна канва давньогрецької поеми використовується переважно у адаптованих (наприклад, Є.Тудоровська "Пригоди Одиссея", К.Гловацька "Гомерова Одиссея") та популяризаторських творах (М.Кун "Легенди й міфи Древньої Греції").

Наступною причиною появи численних літературних трактувань поеми є своєрідна загальнокультурна "канонічність" епосу, наявність **ключових сюжетних епізодів-зустрічей** Одиссея з такими персонажами, як Кіклоп, Кірка, Каліпсо, Навзіака, Евмей. Найвідомішою є пригода Одиссея з кіклопом Поліфемом, яка, як зазначають дослідники (І.І.Толстой, І.М.Троцький, Н.Р.Шопіна), є зразком своєрідної народної казки.

Важливим напрямком подальшої трансформації гомерівського сюжету є його **аксіологічна переакцентуація** завдяки відходу від епічних категорій до етичних норм реципієнтів. "Одиссея" є поемою, створеною у період розкладу родового ладу, тож використання етичних категорій пізніших історичних періодів для оцінки вчинків гомерівської поеми неправомірне. Проте цієї помилки припускалося багато вчених, зокрема, у XIX ст. Г.Ніч [див.: 10, с. 3] виділяв основною ідеєю "Одиссеї" –

покарання гордині женихів, а Е.Дреруп стверджував, що "Одиссею" організовує провина головного героя стосовно Посейдона [див.: 10, с. 4]. Але саме таке помилкове трактування гомерівської поеми через використання аксіологічного апарату епохи-реципієнта спричинило виникнення великої кількості різноманітних інтерпретацій "Одиссеї" відповідно до тогочасних морально-психологічних пріоритетів.

Несформованість категорії вираження абстрактних понять у давньогрецькому епосі, зокрема, тих, що передають відчуття, стає плідним підґрунтям для інтерпретації стосунків між Пенелопею та Одиссеєм і широко використовується у літературі XX ст. (Е.Юнсон "Прибій і береги", Є.Анджеєвський "Ніхто", К.Варналіс "Щоденник Пенелопи").

Історична реалія періоду формування епічного жанру – виняткове становище вождя в родоплемінному колективі – відображається в наділенні епічного героя "Одиссеї" постійними критеріями ідеалу: сміливістю, силою, доблестю, розумом, безстрашністю. Психологізація конфліктів у сучасній літературі стає причиною руйнування гомерівських героїв в епічному значенні цього поняття та їх "**десакралізації**", що складає основу трансформаційних зсувів у літературі XX ст.

Останнім, та не менш важливим, джерелом трансформаційної активності гомерівської поеми є образ її головного героя. При всій розбіжності його трактувань більшість тих, хто звертався до нього, вбачали в Одиссеї людину нового часу, яка виражає прагнення людства до пізнання.

Загалом розгляд класифікацій типів функціонування традиційних сюжетів та образів, які виділяються зарубіжними та вітчизняними ученими, свідчить про тенденцію як до схематичності та узагальнення, так і до надмірного теоретизування і несформованості наукового апарату, що ускладнює використання цих теорій для характеристики процесів осучаснення традиційного міфологічного матеріалу. Грунтовно і всебічно висвітлює цю проблему класифікація, запропонована А.Нямцу, яка дає вичерпну характеристику складного літературного процесу і може вважатися базовою у вітчизняній теорії традиційних сюжетів. Проте повний аналіз літературної інтерпретації традиційного сюжету, вимагає проведення всебічного дослідження його протоджерела. Зокрема, особливу роль у розумінні трансформаційних процесів "Одиссеї" відіграє так зване "гомерівське питання", а широта його інтерпретаційного діапазону визначається першопочатковою потенційністю давньогрецької поеми, яка залежить від її сюжетно-сміслових особливостей.

Література

1. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – 408 с.
2. Колосובה Е. Загадки "Одиссеи" // Новый Акрополь. – 2002. – №5. – С. 42–45.
3. Кондаков Б.В., Кондаков И.В. Классика в свете ее современной интерпретации // Классика и современность. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – С. 20–48.
4. Новобранець О.Б. Драматургія обробок: Основні риси і специфіка жанротворення: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1988. – 72 с.
5. Нямцу А.Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования). – Черновцы: Рута, 2007. – 520 с.

6. Нямцу А. Основы теории традиционных сюжетов. – Черновцы: Рута, 2003. – 80 с.
7. Радциг С.И. Поэмы Гомера // Радциг С. И. Античная литература. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1962. – С. 17–27.
8. Шталь И.В. Гомеровский эпос. – М.: Высшая школа, 1975. – 246 с.
9. Юнг Г.-К. Душа и миф: Шесть архетипов. – К.: Порт-Рояль; М.: Совершенство, 1997. – 384 с.
10. Ярхо В.Н. Вина и ответственность в гомеровском эпосе // Вестник древней истории. – 1962. – №2. – С. 3–26.
11. Herd E.W. Myth Criticism: Limitations and Possibilities // Comparative literature. – 1959. – Vol. XI, №3. – P. 193–208.
12. Histoire de la littérature française / D. par P.Brunel. – Paris/Bruxelles /Montréal : Bordas, 1972. – 768 p.
13. White J.J. Mythology in the modern novel: A study of prefigurative technique. – Princeton: Princeton University Press, 1971. – 264 p.

FORMS AND METHODS OF TRADITIONAL MATERIAL REINTERPRETATION AND PECULIARITY OF LITERARY INTERPRETATION OF “ODYSSEY”

N.O.Jakubovska

The article analyses forms and methods of traditional material' transformation. The main attention is paid to the clarification of the adaptable processes with use of the traditional material that is displayed on the levels of plot, context-composite and thematic. Potential interpretational factors are revealed and the most productive Odyssey's motives in the literary interpretation are comprehended.